

**МІФОЛОГЕМА ІМЕНІ ТА ЇЇ ФУНКЦІЇ У СТРУКТУРІ МІФОСВІТУ
Е.Т.А. ГОФМАНА Й О. СТОРОЖЕНКА**

**NAME MYTHOLOGY AND ITS FUNCTION IN THE STRUCTURE
OF E.T.A. HOFFMAN'S AND O. STOROZHENKO'S MYTHIC WORLD**

Свириденко О.М.,

orcid.org/0000-0001-9287-5768

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет

імені Григорія Сковороди»

У статті проаналізовано творчий доробок українського романтика О. Стороженка у діалозі з прозовою спадщиною німецького романтика Е.Т.А. Гофмана. Основна увага звертається на дослідження функцій художньої антропоніміки, представленої у прозовій спадщині цих романтиків. Досліджено місце міфологеми імені в структурі міфосвіту обох митців. Зазначається, що в добу романтизму ім'я перетворювалося на межову категорію, оскільки ставало точкою перетину зовнішнього і внутрішнього світів, специфічно відбивало сутність людської натури. Йдеться про те, що роман Гофмана «Життєва філософія kota Мура» багатий на антропоніміку міфологічного походження. Утім, використовуючи уламки давніх міфів, автор, як і більшість романтиків, переосмислює їх і використовує для творення оригінального авторського міфу. Привертає увагу той факт, що Гофман, звертаючись до антропоніміки міфологічного походження, добирає імена для своїх персонажів за принципом парадоксу. Для українського романтика О. Стороженка міфологема імені також стає однією з провідних у процесі кодування національного історичного простору. У прозі О. Стороженка антропоніми виступають насамперед засобом ідентифікації українського етносу, що пов'язується із прагненням романтика художньо зафіксувати образ своєї нації. Демонструючи зацікавленість розмаїтими проявами національного «я», О. Стороженко звертає увагу на проблему надання українцями імен, прізвиськ (прізвиськ). При цьому романтик розглядав антропоніми як матеріал для студіювання національної ментальності. Українці, як зауважував О. Стороженко, давали прізвиська не лише з огляду на окремі вчинки людини, але й за принципом відповідності до характеру. Ці ж такі принципи надання прізвиськ використовує Стороженко-письменник. Тож антропоніми, розростаючись до рівня міфологем, стають елементами авторського міфу про Україну, основна властивість якого – історіософічність. Доведено, що антропонімічні одиниці у творах романтиків служать засобами розкриття ідейного задуму й естетичних настанов авторів.

Ключові слова: романтизм, художня антропоніміка, міфологема імені.

In this article the author analyzes the creative achievement of Ukrainian novelist O. Storozhenko according to the dialogue with a prose heritage of a German novelist E.Th.A. Hoffmann. The author pays attention to the investigations of the functions of the character's names, which introduced in the prose legacy of these novelists. The place of the name's myth in the world of art of both writer was researched by the scientists. The author mentions that during the Romantic period the name turned into a border category since it became a point where interior and exterior worlds met, that is why the name reflected the human nature in a specific way. In the article, the author shows that Hoffmann's novel "The Life and Opinions of the Tomcat Murr" is rich in the anthroponyms of mythic origin. However, while using the remains of ancient myth, the writer, as well as the majority of the romanticists, interprets them and uses to create the original author's myth. It is interesting, that Hoffmann chooses the names following the paradox principle at the same time using the anthroponyms of mythic origin. Mythologema of the name became one of the leading factors for Ukrainian romanticist O. Storozhenko while coding the national historic space. In O. Storozhenko's prose, anthroponyms serve as a means of Ukrainian ethnos identification, which is connected with the romanticist's intention to embody his nation's image in an artistic way. O. Storozhenko emphasized the issue of giving the Ukrainians first names, surnames (nicknames) process. This way he demonstrated his interest in the various ways national identity can be revealed. The romanticist considered anthroponyms the material for the national mentality studies. According to O. Storozhenko, the Ukrainians created nicknames not only due to a person's actions, but also guided by the character traits. All these name giving principles are used by Storozhenko himself as a writer. We can summarize that while the anthroponyms develop into mythologems, they become the part of the author's myth about Ukraine, whose main characteristic is historiosophism. It is proved that the names of the literary characters in the works of the novelists are the means of discovering the ideological and aesthetic guidelines of the authors.

Key words: Romanticism, art anthroponimics, myth name.

Постановка проблеми. У період прискороного розвитку вітчизняної компаративістики актуальною залишається проблема вивчення українського романтизму, зокрема творчої спадщини Олексія Стороженка, у загальноєвропейському контексті. Доречним, на нашу думку, буде студіювання творчої спадщини митця у діалозі з художнім дороб-

ком німецького романтика Е.Т.А. Гофмана, який був для українського прозаїка непересічним літературним авторитетом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать О. Стороженка посідає вагоме місце у літературному процесі XIX століття, але тривалий час залишалася поза увагою науковців.

Його творчий феномен або ж замовчувався, або ж зазнавав суттєвих кривотлумачень. Так, за О. Стороженком несправедливо закріпився ярлик «талановитого анекдотиста» (І. Франко), який «не дбав про ідейність творів» (А. Ішук), автора, який «ніколи не сягає в глиб події» (С. Єфремов) та ін. Легітимації О. Стороженка прислужилися наукові розвідки П. Хропка, І. Денисюка, В. Погребенника, С. Решетухи, С. Павлунік, які з'явилися вже в пострадянську добу. Утім, ці дослідження носять поодинокий характер і не вичерпують сутності творчого феномена митця, зокрема не розкривають його сутність у загальноєвропейському контексті.

Постановка завдання. Завдання пропонованого дослідження – дослідити функції міфологеми імені в структурі міфосвіту кожного з авторів. Об'єктом дослідження є прозова спадщина О. Стороженка (мала проза і повість «Марко Проклятий»), а також роман Е.Т.А. Гофмана «Життєва філософія kota Мура». Предметом дослідження виступає художня антропоніміка вказаних творів.

Виклад основного матеріалу. У добу романтизму, за спостереженнями О. Горенко, ім'я «перетворювалося на межову категорію, оскільки ставало точкою перетину зовнішнього і внутрішнього світів, специфічно відбивало сутність людської природи» [4, с. 48].

Оригінальною вважаємо функцію художньої антропоніміки в романі Е.Т.А. Гофмана «Життєва філософія kota Мура». Ім'я головного героя автор виводить із наступної події, а власне – від народної традиції: «На Іоанна Златоуста, тобто двадцять четвертого січня тисяча сімсот якогось там року, рівно опівдні народилась дитина з обличчям, руками й ногами. Батько саме їв горохову юшку і з радощів вилив повну ложку її собі на бороду, і це так насмішило породіллю, хоч вона й не бачила чоловіка, що від її реготу полопали всі струни на лютні в музиканта, який грав для немовляти свого найновішого муркі, отож музикант заприсягнувся атласним чепчиком своєї бабусі, що в музиці Ганс Страхопуд довіку буде тупак тупаком. Але батько витер бороду і врочисто проголосив: «Я його справді назву Йоганнесом, проте страхопудом він не буде» [2, с. 372]. Гофман списує образ Крейсlera з самого себе, тому не випадковим є те, що дата народження Крейсlera відповідає даті народження Гофмана. При цьому він навмисне змінює справжню дату народження Іоанна Златоуста, що припадає на 27 січня. Цікаво, що 27 січня народився Моцарт, ім'я якого бере собі Гофман у зрілому віці.

Бенцон подобається милозвучність імені музиканта. Вона вважає, що ім'я «Йоганн», на відміну від прізвища «Крейслер», відповідає внутрішній сутності митця. «Я так і зватиму вас цим приємним ім'ям, принаймні матиму надію, що під машкарою сатира все-таки ховається лагідна, делікатна душа», – говорить Йоганну Крейслеру фаворитка Бенцон. При цьому її дивує прізвище Йоганна, яке нібито не відповідає його натурі: «Я нізачо не повірю, що дивне прізвище Крейслер не підкинуте Вам контрабандою, що ним не підмінене якесь зовсім інше родинне ім'я!» [2, с. 355].

Крейслер відповідає на її закид так: «Може, я колись звався інакше, але це було дуже давно, і зі мною сталося те саме, що з радником у Тіковій «Синій Бороді». Пам'ятаєте, він там каже: «Я колись мав чудове прізвище, але за багато років майже забув його і тепер тільки ледь пригадую». ... Я маю підозру, що той невіразний спогад про зовнішню форму мого існування і про моє прізвище як своєрідну посвідку на проживання походить із тих приємних часів, коли мене, власне, ще зовсім не було на світі. Зробіть же мені таку ласку, вельмишановна, погляньте на моє просте прізвище у властивому світлі, й ви переконаєтесь, що за своїм малюнком, колоритом і фізіономією воно надзвичайно миле! Навіть більше! Виверніть його навиворіт, розітніть граматичним скальпелем, і його внутрішній зміст виявиться ще кращим. Не може бути, пречудова моя, щоб ви виводили його від слова “kraus”, тобто «кучерявий», а мене за аналогією зі словом “Haarkräusler”, тобто «перукар», вважали за такого собі аматора кучерявих звуків чи просто стрижія, бо тоді б я писався не “Kreisler”, а “Kräusler”. Ви не зможете відійти від слова “Kreis”, тобто «коло», і дай боже, щоб ви при цьому зразу ж подумали про ті чудесні кола, по яких рухається все наше буття і з яких ми не можемо вирватися, хоч би як силкувалися. Ось по цих колах і крутиться Крейслер, і, можливо, інколи, стомившись від танцю святого Вітта, до якого його силують, змагаючись із темною, незбагненою силою, що накреслила ті кола, беручи на себе більше, ніж здатен витримати його й так уже кволий організм, він прагне вирватись на волю» [2, с. 355–356].

Крейслер виступає у творі носієм авторської свідомості. Гофман наділяє його власним життєвим і психологічним досвідом, зокрема часів бамберзького періоду. Мовилося про його службу капельмейстером у Бамбергу, про пристрасне і нещасливе кохання до Юлії Марк. Невипадково ім'я коханої Крейсlera – Юлія. У фаворитці

Бензон легко впізнати матір Юлії Марк, консульшу Франциску Марк, а в Ігнатію – чоловіка Юлії Марк, Грєпєля.

Привертає увагу й ім'я нареченого князівни Гєдвіги. Гофман називає його Гєктором, «відсилаючи» вдумливого читача до текстів античних міфів та гомерівських поєм. Проте романний Гєктор не має нічого спільного з античним Гєктором. Більше того, він є його антиподом, адже позбавлений і сміливості, і шанобливого ставлення до жінки. Гофманівський Гєктор – ловєлас, який демонструє свою відвагу в амурних пригодах. До того ж, маючи на меті побратися з Гєдвігою, він спершу прагне звабити Юлію.

Варто зазначити, що роман Гофмана «Життєва філософія кота Мура» багатий на антропоніміку міфологічного походження. Це згадки про Аталанту, Еола, Арієля, Кроноса, Орєста, Пілада, Аякса та ін. Утім, використовуючи уламки давніх міфів, автор, як і більшість романтиків, перєосмислює їх і використовує для творення оригінального авторського міфу.

Привертає увагу той факт, що Гофман, звертаючись до антропоніміки міфологічного походження, добирає імена для своїх персонажів за принципом парадоксу. «Лихий ворог, що звів нанівець наші котячі втіхи, з'явився нам у постаті величезного розлюченого філістера на ім'я Ахілл», – пише кіт Мур. На відміну від гомерівського Ахілла, Ахілл у Гофмана не наділений ані сміливістю, ані відвагою, ані красою. Він не герой і не звитяжець. Гофманівський Ахілл обирає пустопорожнє існування. «Зі своїм гомерівським тезком, – зауважує вчений кіт, – він мав небагато спільного, бо геройство його переважно виявлялося в незграбному борсанні та в брутальному, пустопорожньому репетуванні. Ахілл був, власне, звичайний пес медєлянської породи, але перебував на посаді дворового пса, і господар, у якого він служив, щоб ще дужче зміцнити його зв'язок з домом, посадив його на ланцюг, тому він міг побігати по двору тільки вночі. Дєхто з нас жалів його, хоч він і мав препогану вдачу, але сам Ахілл анітрохи не журився тим, що втратив волю, бо з дурного розуму вважав, нібито тяжкий ланцюг додає йому шани і прикрашає його» [2, с. 534]. Гофманівському Ахіллу не притаманне почуття обов'язку: «Ахілла неабияк дратували наші нічні гулянки, бо вони перебивали його сон у той час, коли йому належало бігати подвір'ям і охороняти будинок від злодіїв, тому він погрожував, що пороздирає нас, як порушників його спокою. Та оскільки він був такий незграба, що не міг вилізти навіть на горище, не те що на дах,

ми нітрохи не зважали на його погрози, а й далі робили своє. Ахілл ужив інших заходів: він почав наступ проти нас, як добрий генерал починає битву, – спершу потай перегрупував сили, а тоді вже вчинив відвертий напад», – зауважує кіт [2, с. 534]. Ахілл не може стримати свій гнів, але й брати «Трою» (горище, обжите котами) власноруч він не збирається. Тому героями цієї «троянської» війни стають звичайні шпіци.

Привертає увагу й ім'я *Муцій*, що ним Гофман, знову ж таки керуючись принципом повної невідповідності, нарікає одного з котів, який був найбільш духовно близьким котові Муру. Історичний Муцій – це римський юнак, який, потрапивши у полон, спалив праву руку на жертівнику лише задля того, щоб довести ворогам свою зневагу до болю і смерті. Відтоді його називали Сєвола (тобто лівша). І це прізвище стало прозвиром – синонімом мужності й героїчної витримки. Йшлося про якості, які, на думку Гофмана, аж ніяк не притаманні сучасним німцям, зокрема тим, які представляють основи суспільності. Послугуючись гіркою (типово романтичною) іронією, Гофман називає князя Іренєя, княгиню та їхню свиту стоїчними Сєволами [2, с. 318]. Проте причина їхніх страждань цілком безглузда. Це безумна, «поетична» ідея самого князя, який, прагнучи унікальних розваг під час свята, вирішує, що нічний парк має освітлюватися двома смолоскипами, які триматиме літаючий «геній». У результаті присутніх обливало згори гарячими восковими краплями. Та й самі ці страждання позбавлені високої мети. Більше того, створюючи образ князя Іренєя, Гофман стає на шлях політичної сатири, стверджуючи, що політична верхівка тогочасної Німєччини, роздрібненої на великі та маленькі держави, не свідомо свого істинного покликання. З іронією митець говорить про те, що одного разу Іренєй під час прогулянки загубив своє князівство, бо не помітив, як воно випало з його кишені. Таким же аполітичним є і барон де Віпп, основне заняття якого – спостерегти з вікна свого будинку за випадковими перехожими. Тож обидва вони, як і решта представників основ тогочасної німєцької суспільності, далекі від стоїчних Сєвол.

З історичним Муцієм Сєволом гофманівського кота Муція об'єднує хіба що молодий вік. Прикметно, що найбільш уживаним означенням на позначення вдачі Муція виступає прикметник «відважний». Проте вся його мужність полягає в тому, що живе він, на відміну від кота Мура, на даху. Він гордий від цього, але водночас не гордує навідатися в помешкання Мура, щоб наїстися

смаженої риби й напитися молока. Його «відвага» полягає в тому, що він застерігає kota Мура від філістерства та «проклятуцього ситого життя» [2, с. 478]. Таке життя недоступне для самого Муція, і це провокує його заздрощі. Його «сміливість» у тому, що він «кошлатий» бурш, а не «прилизаний» філістер. Розчавивши задню лапу під час поєдинку зі шпiцями, Муцій відмовився від необхідних для нього перев'язок, не вживав ліків і помер. «Кажуть, він хотів померти», – підсумовує автор, з іронією цитуючи рядки зі «Смерті Валленштейна» Міллера, що, своєю чергою, викликає посмішку обізнаного читача [2, с. 563].

Для українського романтика О. Стороженка міфологема імені також стає однією з провідних у процесі кодування національного історичного простору. У прозі О. Стороженка антропоніми виступають насамперед засобом ідентифікації українства, що пов'язується із прагненням романтика художньо зафіксувати образ своєї нації.

Демонструючи зацікавленість розмаїтими проями національного «я», О. Стороженко звертав увагу на проблему надання українцями імен, прізвищ (прізвицьк). При цьому романтик розглядав антропоніми як матеріал для студіювання національної ментальності. Так, він вказує на релігійність українців і дотримання ними календарних святців: «Дівчину охрестили Оленою, бо саме на Костянтина і Олени уродилась» [3, с. 105]. Аналізуючи народний характер крізь призму антропонімики, прозаїк вказував також на сміхову ментальність нації: «Наші запорожці були народ веселий, сказано – вольний: любили і жарти, і сміхи; ледве, було, підстерезуть що-небудь особливого в чоловіку або що-небудь таке зробить не до шпети, то зараз йому і прізвище приложать. Спалить курінь, от він вже і Палій; не проворний – Черепаха; малого на сміх прозвуть Махина, а здорового – Малюта». Іншого ж «Коржем прозвали за те, що, посковзнувшись на могилі Чортмлик, зверху аж до самого низу скотився боком, мов той корж» [3, с. 190]. Українці, як зауважував О. Стороженко, давали прізвицька не лише з огляду на окремі вчинки людини, але й за принципом відповідності до характеру. Наприклад, Скупиндя – «бо з біса скупий був» [3, с. 131].

Ці ж такі принципи надання прізвищ використовує Стороженко-письменник. Тому антропоніми, розростаючись до рівня міфологем, стають елементами авторського міфу про Україну, основна властивість якого – історіософічність, тобто простеження національної духовності в ретроспективному аспекті, оскільки історія осмислюється романтиками як історія духу.

Із прізвищ персонажів прози О. Стороженка прочитується авторське бачення національного минулого, сучасного і майбутнього. Минуле – це воля і слава, це хоробрість і мужність характерів. Це доба таких, як *Таран* [3, с. 182] і Кіндрат Бубненко-*Швидкий* [3, с. 131]. На зміну їм прийшло покоління, представником якого є Павло Кобза, який іде з Січі, бо не свідомий національного обов'язку. Тож у такому разі маємо парадоксально-промовисте прізвище персонажа. Про своє перебування на Січі Кобза розповідає так: «Були почали Підковою звать, бач, підкови розгинаю, а тут мені на лихо нечиста мати кобзаря принесла; співав, собачий син, співав, та й поклав кобзу, а я не доглядівся, де вона, сів на неї та й потрощив диявольську личину; от мене і прозвали Кобзою» [3, с. 246]. Контраст між прізвицьком (міфологема *кобзи* в романтичній літературній традиції набула смислу збудника національної самосвідомості, а сам кобзар поставав велетом духу) і справжніми якостями персонажа увиразнює авторський типово романтичний – іронічний – погляд на недосконалість української натури. Не менш цікавою є подальша метаморфоза, що трапляється з героєм. Зі зміною духовного абсолюту змінюється і прізвицько Павла. Стаючи на шлях національно-визвольної боротьби, Павло Кобза перетворюється на Павлюгу. Утворений автором аугментатив фіксує при цьому духовну і фізичну міць героя.

Парадигма прізвицьк-міфологем одного з персонажів оповідання «Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа» відбиває не тільки його власний життєвий досвід, але й рух усього українства в історичному просторі. Представник козацької старшини Качалка («колись пом'ялися ... жупани, так він, щоб розгладжувать їх, і зробив качалку, а козаки вгледіли та й самого прозвали Качалкою») отримує патент на чин прем'єр-майора Качалова («так, бачиш, перехрестили його москалі»). Але це нове прізвище, що фіксує «чуже» світобачення, є психологічно неприйнятним для українця Качалки. Тому «старий, було, шуткуючи, звав себе: «Примір маляр Відієрв». «Українці, – писав О. Стороженко, – мають звичай москалів звати відієрв, од того що прізвища (фамілії) у них найбільш кінчаються на «в» [3, с. 189].

Як творець історико-фантастичної прози О. Стороженко прагнув зберегти імена історичних постатей, зокрема отамана Щербиновського куреня Федора Товстонога, кошових отаманів Івана Сірка, Петра Калнишевського, Осипа Гладкого (маємо історію Січі в іменах), Максима Кривоноса, Барабаша, князів Корибутів-

Вишневецьких. Пізній романтик О. Стороженко неоднозначно ставиться до національної давнини. Скажімо, про І. Сірка, що був «страхом і трепетом турчина і татарви», він говорить із пістетом. Водночас діяння Кривоноса, який із лицаря перетворився на Вовгуря-катугу [3, с. 308, с. 296], О. Стороженко розцінює критично, що, своєю чергою, характеризує письменника як представника прогресивно-еволюційного напрямку в художній історіософії українського романтизму. Образом Єремії Вишневецького, якого «православний люд за його лютість прозвав кровопивцею» [3, с. 270], романтик утверджує думку про те, що зрадити народ – то смертельний гріх. Митець картає провідну верству за брак національної свідомості. Тож і українець, що йде на прислужництво іноземним поневолювачам (польським магнатам), стає носієм знакового прізвища – Тридурський [3, с. 96], а водночас втіленням українського «безголов'я» [3, с. 116, с. 94], яке стало однією із причин національної недолі.

Духовна деградація новоявленої української еліти фіксується з допомогою прізвищ-присудів

на зразок: Драбина, Книш, Дудка, Покришка, Капелька, Малинка, Бульбашка (димінутив від гоголівського «Бульба» має історіософське звучання і сигналізує про духовне здрібнення нащадків козацької старшини), Цибульський (той, що «цибулькою нагодує», тобто доведе до сліз). Усі вони прагнуть самореалізуватися в контексті панівного етносу, а вже з тим позбавлені почуття відповідальності за власний народ. Тож типовий українець першої половини XIX ст. – це типовий «Пищи-Муха» [3, с. 95], що «крутиться, як муха в окропі» [3, с. 150], але не занепадає духом.

Висновки. Отже, залучені Е.Т.А. Гофманом та О. Стороженком антропоніми не лише окреслюють духовну культуру німецького й українського народів, але й створюють додатковий історіософський фон та декодують авторські міфи Німеччини та України відповідно. У прозі обох романтиків антропонімічні одиниці ідентифікують національний історичний простір, фіксують авторські роздуми над долею нації і, таким чином, служать засобами розкриття ідейного задуму й естетичних настанов митців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горенко О. Ім'я в структурі роману Дж. Ф. Купера «Останній з Могікан». *Мандрівець*. 2003. № 5. С. 48–52.
2. Гофман Е.Т.А. Малюк Цахес. Харків : Фоліо, 2003. 655 с.
3. Стороженко О.М. Закоханий чорт: Історико-фантастичні повісті та оповідання. Київ : Дніпро, 2001. 336 с.